

Nauczyciel i Szkoła 2018/1, nr 65
ISSN 1426-9899, e-ISSN 2544-6223
DOI: 10.14632/NiS.2018.65.13

Marta Filipowicz

Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Janusza Korczaka w Warszawie

Samowychowanie w szkole

Self-education in School

STRESZCZENIE

Artykuł podejmuje kwestię samowychowania realizowanego w szkole. Punktem wyjścia w rozważaniach jest próba odpowiedzenia na pytanie: Czym jest samowychowanie? Czym jest wychowanie? Jak szkoła wychowuje do samowychowania? Jaka jest rola wychowawcy w tym procesie?

Samowychowanie to proces złożony i wieloaspektowy. Ważną rolę w tym procesie odgrywa wychowawca – autorytet, który pomaga młodemu człowiekowi wejść na drogę samowychowania, wziąć odpowiedzialność za własne życie, odkryć sens życia.

SUMMARY

The article undertakes to examine the issue of self-education in school. The point of departure in the discussion is an attempt to answer the question of what is self-education. What is education? How does a school foster self-education? What is the role of the educator in this process?

Self-identification is a complex and multi-faceted process. An important role in this process is played by the educator-authority. He helps young people to embark on the road to self-education, take responsibility for one's own life, discover the meaning of life.

SŁOWA KLUCZOWE

wychowanie, samowychowanie, uczeń, nauczyciel, szkoła

KEYWORDS

upbringing, self-education, pupil, teacher, school

Wprowadzenie

Temat o ogólnym brzmieniu „Samowychowanie w szkole” należy nieco doprecyzować i wyjaśnić. Chodzi tu bowiem o samowychowanie ucznia, który uczy się i nabywa tę umiejętność w rzeczywistości i w środowisku szkoły. Jak pokażą poniższe analizy, samowychowanie może być działaniem zaplanowanym lub spontanicznym¹. Obrany temat i tak sformułowany tytuł zdradzają, że będzie tu mowa zarówno o zaplanowanym, jak i spontanicznym wychowaniu do samowychowania przebiegającym w środowisku szkolnym.

Na polskim gruncie jest wiele publikacji dotyczących samowychowania, jednak trzeba odnieść się do obecnej rzeczywistości wychowawczej szkoły, która charakteryzuje się kryzysem celów wychowania i autorytetów. Rola autorytetu jest niezwykle ważna w wychowaniu do samowychowania i odgrywa w nim kluczową rolę. Kolejnym powodem podjęcia tej tematyki jest występowanie szeroko rozumianych zakłóceń na liniach: młody człowiek–dojrzałość, młody człowiek–odpowiedzialność (w tym szczególnie ważna odpowiedzialność za swoje życie). Szkoła powinna być tą przestrzenią, która odważnie podejmuje zagadnienie samowychowania, uczy wychowanka, w jaki sposób wziąć odpowiedzialność za swoje życie.

Obserwacja rzeczywistości skłania do postawienia następujących pytań: Czym jest samowychowanie? Jak szkoła wychowuje do samowychowania? Jaka jest rola wychowawcy w tym procesie? Pomocne przy udzieleniu odpowiedzi na niniejsze pytania jest odwołanie się do polskiej literatury pedagogicznej, ze szczególnym uwzględnieniem publikacji z nurtu pedagogiki personalistycznej i myśli chrześcijańskiej.

Postawione powyżej pytania będą wyznaczały strukturę artykułu. Tekst będzie się zatem składał z czterech części teoretycznych zatytułowanych: *Istota samowychowania*, *Szkoła środowiskiem wychowawczym*, *Od wychowania do samowychowania*, *Rola wychowawcy w procesie samowychowania* oraz z zakończenia, w którym znajdzie się konkluzja z prowadzonych analiz. Kończąc wprowadzenie, trzeba także wyjaśnić, że istnieje pewna trudność, która pojawiła się w momencie formułowania niniejszych rozważań. Dotyczy ona

¹ W niniejszym artykule głównym zainteresowaniem będzie cieszyło się samowychowanie zaplanowane, czyli te wszystkie działania wychowawcy, które są zamierzonymi i przemyślanymi w całym procesie wychowawczym czynnościami. Jednocześnie nie można także wykluczyć spontanicznych i przypadkowych czynności, ponieważ są one naturalnie wpisane w rzeczywistość wychowawczą w szkole. Wychowawca pomimo nawet bardzo skrupulatnego planu działania wychowawczego musi uwzględnić w nim także pewien margines działań losowych i przygodnych.

ograniczeń, które wynikają z „ram” objętościowych artykułu. Istnieje bowiem wiele wartych podjęcia i pogłębienia kwestii dotyczących samowychowania w szkole. Można tu wymienić np.: samowychowanie wychowawcy jako metoda wychowania do samowychowania ucznia, wyakcentowanie znaczenia edukacji do odpowiedzialności za swoje życie, dogłębne przeanalizowanie znaczenia i roli działań spontanicznych i niezaplanowanych w wychowaniu do samowychowania.

1. Istota samowychowania

W pierwszych słowach należy przedstawić i wyjaśnić hasło „samowychowanie”, które jest bazowe dla niniejszego artykułu. Analizując wiele źródeł, warto przytoczyć m.in. definicję zawartą w *Encyklopedii katolickiej*, z której dowiadujemy się, że samowychowanie to „proces świadomego i kierowanego przez osobę indywidualnego rozwoju”². Istotnym i koniecznym dopowiedzeniem jest to, że dla chrześcijan samowychowanie jest niejako obowiązkiem³, który wynika z faktu pozostawienia przez Jezusa Chrystusa zadania zamykającego się w stwierdzeniu „Bądźcie więc wy doskonali, jak doskonały jest Ojciec wasz niebieski” (Mt 5,48).

Innymi słowy można stwierdzić, że samowychowanie to zadanie stojące przed każdym chrześcijaninem. Na kartach *Pisma Świętego* znajdują się liczne przykłady przedstawiające obraz Jezusa Chrystusa wskazującego na swego Ojca i na siebie, jako wzór do naśladowania⁴. Chodzi tu także o naśladowanie Bożej aktywności⁵. Zatem samowychowanie, które jest samodzielnym, świadomym rozwojem jest także zadaniem danym od Jezusa i zaszczerpionym w każdej osobie już od momentu stworzenia jej. Czy można zatem uchylić się od tego zadania? Czy wobec tego można nie realizować zadania polegającego na samowychowaniu? Odpowiedź będzie zdeterminowana prawdą o ludzkiej wolności. Poprzez dar wolności można albo podjąć trud samowychowawczy, albo odstąpić od realizacji tego zadania.

² T. Ożóg, *Samowychowanie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, s. 993.

³ Zob. tamże, s. 994.

⁴ Zob. tamże.

⁵ Jak podaje Wincenty Granat: „Bóg jest pełnią bytu i najwyższą aktywnością i dlatego człowiek stworzony na Jego obraz i stąd podobny do Niego jest i powinien być aktywny (...). Aktywność więc człowieka wynika z jego natury i woli wyraźnej w woli Stwórcy”, W. Granat, *Personalizm chrześcijański. Teologia ludzkiej osoby*, Poznań 1985, s. 535.

W ujęciu słownikowym samowychowanie to:

(...) świadoma, samorzutna i planowana aktywność jednostki, której celem jest doskonalenie siebie pod względem intelektualnym, społeczno-moralnym i wolicjonalnym, a także samorealizacja oraz podnoszenie własnej wartości jako osoby autonomicznej, reprezentującej swój własny pogląd na świat⁶.

Inaczej ten termin definiuje Wincenty Okoń. Dla autora *Nowego słownika pedagogicznego* samowychowanie to „samorzutna praca człowieka nad ukształtowaniem własnego poglądu na świat, własnych postaw, cech charakteru i własnej osobowości – stosownie do założonych kryteriów, wzorów oraz ideałów”⁷. Można zatem stwierdzić, że Okoń akcentuje wartość obowiązujących w danym społeczeństwie i kulturze kanonów. Dla tak rozumianego samowychowania istotny jest zatem także kontekst owych „złożonych kryteriów, wzorów i ideałów”, w których osoba funkcjonuje, żyje.

Bardzo trafną definicję przytacza Irena Jundziłł: samowychowanie to czynne ustosunkowanie się podmiotu do procesu własnego rozwoju, które wyraża się w regulowaniu swego postępowania i działania według dobrowolnie przyjętych wzorów lub systemu wartości⁸. Tu także jest wyraźne wskazanie na dobrowolne przyjęcie wzorów, systemów wartości obowiązujących w ówczesnym czasie. Takiego przyjęcia wartości dokonuje osoba w akcie samowychowania. Natomiast nowym ujęciem jest to, że zaakcentowany jest podmiot, który staje się czynny wobec swojego własnego rozwoju.

Kontynuując prezentację samowychowania, warto dodać, że jest to termin wieloznaczny, utożsamiany z aktywnością własną jednostki, pracą człowieka nad sobą, doskonaleniem samego siebie, autoformacją, kształtowaniem samego siebie, samourzeczywistnieniem, samorealizacją⁹, a także potocznie rozumiany jako samorozwój, autokreacja, samotworzenie się. Warto zatem także w tym miejscu wyraźnie odróżnić samowychowanie od samokształcenia. Po przeanalizowaniu licznych źródeł można wskazać pewną tendencję, która towarzyszyła tym terminom (samowychowanie i samokształcenie) na przestrzeni dziejów myśli polskiej.

⁶ Cz. Kupisiewicz, M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 2009, s. 160.

⁷ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 366.

⁸ Zob. I. Jundziłł, *Samowychowanie*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykała, Warszawa 1993, s. 716.

⁹ *Pedagogika. Leksykon PWN*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Warszawa 2000, s. 195.

Dlatego też na zakończenie tej części artykułu zostanie przedstawiona pewna konstrukcja pojęciowa, która obrazuje usytuowanie samowychowania w przestrzeni rozważań pedagogicznych. Z przeprowadzonych analiz wynika, że termin samowychowanie jest umiejscawiany w zbiorze terminów przynależnych do samokształcenia. Obok takiego terminu jak „samouctwo”, znajduje się termin „samodoskonalenie” (rozumiane jako samowychowanie), które zawiera się w szerszym, niejako bazowym terminie „samokształcenie”¹⁰. Podobnie sprawę ujmuje Zofia Matulka, która wyjaśnia, że pojęcie samokształcenia w ciągu ostatnich lat ewoluowało, natomiast niejako pierwotnie określano nim „samodzielną pracę nad własnym wszechstronnym rozwojem osobowości, zmierzającym do osiągnięcia określonego, wybranego przez jednostkę ideału czy wzoru osobowego”¹¹. Następnie zaczęto odróżniać i rozgraniczać termin samowychowanie od samokształcenia¹². Samokształcenie można także wyjaśnić w szerszym ujęciu i znaczeniu jako kształtowanie własnej osobowości według określonego wzoru (ideału)¹³. Dla niniejszego artykułu istotne będzie przyjęcie terminu samowychowanie, w którym ważną rolę odgrywa także sprawa samokształcenia¹⁴. Szkoła jest bowiem tą przestrzenią, w której samowychowanie oraz samokształcenie winno być urzeczywistniane.

¹⁰ Zob. M.T. Kiszczak, *Samokształcenie a rozwój zawodowy nauczyciela*, Warszawa 1990, s. 64.

¹¹ Z. Matulka, *Samokształcenie*, w: *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, red. T. Wujek, Warszawa 1992, s. 205-206.

¹² Takiego doprecyzowania wg Z. Matulki dokonali m.in. A. Niesiołowski, który jako pierwszy odróżnił samowychowanie od samokształcenia. Zob. tamże, s. 206. Do podobnych wniosków można dojść na podstawie analizy haseł w różnych encyklopediach i słownikach, w których podane są definicje odróżniające samowychowanie od samodoskonalenia. Zob. W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 366; zob. *Pedagogika. Leksykon PWN*, dz. cyt., s. 195; zob. Cz. i M. Kupisiewicz, *Słownik pedagogiczny...*, dz. cyt., s. 160.

¹³ Zob. *Pedagogika...*, dz. cyt., s. 195.

¹⁴ O samokształceniu możemy przeczytać w wielu publikacjach. Podejmują one temat kształcenia się w różnych obszarach i dziedzinach. Dla niniejszego artykułu istotne będzie pochylenie się nad samokształceniem wychowanków, uczniów oraz nauczycieli. Można tu się odwołać do takich książek, jak: M.T. Kiszczak, *Samokształcenie a rozwój zawodowy nauczyciela*, Warszawa 1990. Autorka podaje, że „w procesie samokształcenia szczególnego znaczenia nabierają umiejętności selekcji i syntezy źródeł informacji oraz umiejętności ich adaptacji odpowiednio do potrzeb”, zob. tamże, s. 85. Jest to istotna umiejętność, o której nie należy zapominać i umiejętnie ją rozwijać. Kolejną ważną sferą jest samodzielne myślenie, nauka własna, praca samodzielna, które obejmuje termin samokształcenie, zob. J. Maciejewski, *Samokształcenie w procesie nauczania*, Warszawa 1998, s. 10-11.

2. Szkoła środowiskiem wychowawczym

Obserwując otaczającą rzeczywistość, można stwierdzić, że istnieje problem z jednoznacznym zdefiniowaniem szkoły¹⁵. Dla niniejszego artykułu zasadne będzie doprecyzowanie, o jakiej szkole będzie tu mowa. Szkoła to instytucja oświatowo-wychowawcza zajmująca się kształceniem i wychowaniem dzieci, młodzieży i dorosłych, stosownie do przyjętych w danym społeczeństwie celów, zadań oraz koncepcji i programów oświatowo-wychowawczych¹⁶, to instytucja przekazująca wiedzę naukową, starająca się dać wychowankowi całościowy pogląd o świecie, ucząca elementów wszystkich doniosłych nauk dla zrozumienia współczesnej cywilizacji, historii i procesu dziejowego, przygotowująca do udziału w funkcjonowaniu w społeczeństwie¹⁷.

Szkoła we współczesnym świecie spełnia wiele ważnych i istotnych funkcji. Można tu wymienić pięć najważniejszych zadań, jakie są realizowane w jej „murach”:

- przekazywanie młodemu człowiekowi dorobku wiedzy naukowej. Z tej funkcji można wnioskować, że szkoła jest instytucją, która zachowuje dorobek naukowy poprzednich pokoleń i chroni przed zapomnieniem poprzez przekazywanie go przyszłym pokoleniom;
- stwarzanie korzystnych warunków do optymalnego rozwoju wychowanka. Będzie tu mowa przede wszystkim o możliwości rozwoju osobowości;
- nauczanie o świecie idei i wartościach;
- pomaganie w zdobywaniu przez młodego człowieka różnych sprawności i kompetencji, które są niezbędne w życiu społecznym;
- przygotowywanie do życia społecznego. Odbywa się ono przez wprowadzanie wychowanka w istniejące formy życia społecznego¹⁸.

Celnym usystematyzowaniem powyższych słów będzie stanowisko reprezentowane przez Jana Pawła II, który wyjaśniał, że szkoła mocą swego posłannictwa realizuje takie zadania, jak: kształtowanie władz umysłowych, rozwijanie zdolności wydawania prawidłowych sądów, wprowadzanie młodego

¹⁵ To ustalenie jednej definicji „szkoły” wynika z faktu, że istnieje wiele kryteriów podziału szkół. Jako kryterium zatem można obrać: wiek (szkoły dla dzieci, młodzieży, dorosłych), płeć (szkoła męska, szkoła żeńska, szkoła koedukacyjna), szczeble kształcenia (szkoła podstawowa, średnia, policealna, wyższa), środowisko (szkoła wiejska, miejska, wielkomiejska), tryb nauczania (stacjonarna, zaoczna), sposób finansowania (szkołą państwową, społeczną, prywatną). Zob. J. Mastalski, *Zarys teorii wychowania*, Kraków 2002, s. 205-206. Należy też pamiętać o różnego rodzaju szkołach alternatywnych.

¹⁶ Zob. W. Okoń, *Nowy słownik...*, dz. cyt., s. 402.

¹⁷ Zob. J. Kuźma, *Nauka o szkole. Studium monograficzne. Zarys koncepcji*, Kraków 2011, s. 23-25.

¹⁸ Zob. J. Mastalski, *Zarys teorii wychowania...*, dz. cyt., s. 204.

pokolenia w dziedzictwo kultury, kształcenie zmysłu wartości oraz przygotowanie do życia zawodowego¹⁹. Nie ulega zatem najmniejszej wątpliwości, że szkoła jest środowiskiem wychowawczym, szkoła – jak wyjaśnia Jan Paweł II – jest pewnym „uzupełnieniem wychowania, które otrzymuje się na łonie rodziny”²⁰. Szkoła wobec tego stoi przed bardzo ważnym i odpowiedzialnym zadaniem.

Po zaprezentowaniu bazowych dla niniejszego artykułu terminów należy przejść do wyjaśnienia nie tylko samego wychowania (czym jest, jak jest rozumiane), ale będzie tu istotne przede wszystkim zwrócenie uwagi na to, jak wychowanie ma „doprowadzić” do samowychowania. Kolejnym ważnym etapem w prowadzonych rozważaniach jest zatem podjęcie próby wyprowadzenia koncepcji wychowania do samowychowania, jakie winno odbywać się w środowisku szkoły.

3. Od wychowania do samowychowania

Samowychowanie – jak sam termin zdradza – jest zbudowane z dwóch członów: „samo” wskazujący na samodzielne, własne, autorskie działanie oraz „wychowanie”, czyli czynności polegające na aktualizowaniu i osobowym doskonaleniu człowieka; innymi słowy wychowanie polega na dochodzeniu do pełni osobowego życia, które dokonuje się w społeczeństwie i w międzyludzkiej współzależności²¹. Zauważa się w tak rozumianym wychowaniu wyraźne nakreślenie jego ostatecznego celu, który zawiera się w użytym zwrocie: „dochodzenie do pełni życia osobowego”. Dlatego istotne jest, by odnieść się także do celu wychowania, a przede wszystkim do tego ostatecznego celu.

Rozwijając kwestię celu wychowania nasuwa się tu cenna lektura autorstwa Marka Dziewieckiego, który w książce pt.: *Osoba i wychowanie. Pedagogika personalistyczna w praktyce* bardzo trafnie oraz w sposób niezwykle przejrzysty i prosty podaje, co jest ostatecznym celem wychowania. Omawiany tekst brzmi tak: „ostatecznym celem wychowania w kontekście pedagogiki personalistycznej jest (...) kształtowanie dojrzałej osoby, która staje się zdolna do

¹⁹ Zob. Jan Paweł II, *Przemówienie do katechetów, nauczycieli i uczniów, Włocławek 6 czerwca 1991*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/27wloclawek_06061991.html (dostęp: 22.09.2017).

²⁰ Jan Paweł II, *Szkoła uzupełnieniem wychowania w rodzinie. Do nauczycieli i wychowawców, León, 4 marca 1983*, w: *Rodzina w nauczaniu Jana Pawła II*, red. J. Żukowicz, Kraków 1990, s. 157.

²¹ Zob. B. Kiereś, *Wychowania filozofia*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. Maryniarczyk, t. 9, Lublin 2008, s. 858.

budowania więzi opartych na miłości i odpowiedzialności”²². Powyższe przesłanie można dostrzec także w definicji wychowania, zaproponowanej przez Janusza Tarnowskiego, który głosił, że wychowanie to całokształt sposobów i procesów pomagających istocie ludzkiej urzeczywistniać i rozwijać swoje człowieczeństwo²³. Zbliżony postulat ostatecznego celu wychowania podaje Teresa Kukołowicz. Dla autorki człowiek winien po prostu odkryć bycie osobą²⁴. Oznacza to, że możemy wychowanie sprowadzić do takiego działania, w którym wychowawca pomaga wychowankowi stać się człowiekiem w pełni, tj. dojrzałą, komplementarną osobą. Najogólniej ujmując, wychowanie to pomoc w stawaniu się osobą.

Istotne jest także dopowiedzenie, że odkrywanie bycia osobą i stawanie się nią jest procesem, który często trwa całe życie. W środowisku szkolnym młody człowiek winien mieć stworzone warunki do zgłębienia tej tajemnicy. Powinien być wyposażony w umiejętności pozwalające wziąć odpowiedzialność za swe wychowania, a także doprowadzony do etapu, w którym będzie mógł wejść na drogę samowychowania. Jak wynika z definicji wychowania celem wszelkiego działania wychowawczego jest doprowadzenie do dojrzałości osobowej wychowanka, wiedząc, że owa dojrzałość jest rzeczywistością dynamiczną, ciągle aktualizującą się. Wychowanek musi zatem przejąć zadanie wychowywania i tym samym rozpocząć proces samowychowania, który pomoże osiągnąć ostateczny cel wychowania (stawanie się osobą). Dlatego należy szczególnie podkreślić, że zadanie wychowawców w tym temacie jest niezwykle ważne i zobowiązujące. Wychowawcy muszą wykazać się wiedzą i umiejętnościami w zakresie wyposażania młodego człowieka w kompetencje, które pomogą mu w przyszłości rozpocząć samowychowanie.

Tym, co ułatwia osiągnięcie tego celu, jest znajomość i umiejętność zastosowania różnych metod wychowawczych. W literaturze o tematyce wychowania personalistycznego można przeczytać, że istnieje wiele cennych metod wychowawczych, których stosowanie pomaga doprowadzić wychowanka do samowychowania. Zatem kolejną ważną kwestią będzie odniesienie się właśnie do wybranych metod wychowania.

Przechodząc do metod wychowania, na szczególną uwagę zasługują te przedstawione przez Dziewieckiego. Autor podaje:

²² M. Dziewiecki, *Osoba i wychowanie. Pedagogika personalistyczna w praktyce*, Kraków 2003, s. 23.

²³ Zob. B. Śliwowski, *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Kraków 2001, s. 68.

²⁴ Zob. T. Kukołowicz, *Wychowanie do samowychowania warunkiem osiągnięcia dojrzałej osobowości*, w: *Szkice o kształtowaniu osobowości*, red. J. Kostkiewicz, Rzeszów 1997, s. 53-54.

- pierwszą i najważniejszą metodą wychowania w pedagogice personalistycznej jest osobiste, pozytywne oddziaływanie wychowawcy na wychowanka, czyli cały proces wychowawczy zaczyna się od pełnego pozytywnego nastawienia wychowawcy do wychowanka oraz takie też oddziaływanie na niego;
- drugą metodą wychowania w perspektywie omawianej pedagogiki jest posługiwanie się motywacją pozytywną. Co to znaczy? Wychowawca powinien zawsze stosować zachęcanie, a nie nakazywanie; nie powinien popełniać takich błędów, jak moralizowanie, wymuszanie, zakazywanie, straszenie, przymuszanie;
- kolejną metodą winno być demaskowanie typowych zagrożeń, którym może ulec wychowanek w procesie wychowawczym. Mowa tu będzie o zgubnych i krótkotrwałych, doraźnych przyjemnościach (np. alkohol lub inne używki);
- następną metodą jest egzekwowanie naturalnych konsekwencji błędów popełnionych przez wychowanka (kłamstwo, lenistwo czy lekkomyślność mają swe konsekwencje dla wychowanka, należy zatem ukazywać naturalne konsekwencje między określonymi zachowaniami i ich skutkami)²⁵.

Ciekawym uzupełnieniem jest sugestia dotycząca oddziaływań wychowawczych, które prowadzą do aktywności samowychowawczej. O takich oddziaływaniach pisał Adam Solak. Autor ten wyjaśniał, że cały proces oddziaływania wychowawczego prowadzącego do aktywności samowychowawczej dokonuje się przez różne czynności wychowawcze²⁶. Warto zatem przybliżyć owe czynności. Są to: 1) dozorowanie, które odnosi się do ochrony i bezpiecznego rozwoju organizmu, a także polega na pielęgnacji moralnego rozwoju wychowanka oraz na profilaktyce, prewencji i zapobieganiu wpływowi wszelkiego zła fizycznego i moralnego; 2) nauczanie, które wiąże się z dostarczaniem wiadomości i pojęć, a także polega na integrowaniu funkcji poznawczych z uczuciowymi i dążeniowymi; 3) pomoc w tworzeniu przekonań osobistych wychowanka, tak by stały się motywem jego działania; 4) kształcenie, które dotyczy kierowania, przewodzenia i doradzania wychowankowi podczas samodzielnego formowania przez niego własnej struktury duchowej (charakteru moralnego, osobowości czy też światopoglądu); 5) spotkanie polegające na wprowadzeniu młodego człowieka w tajemnice życia i losu ludzkiego. Jak zaznacza Solak: „ta najgłębsza czynność wychowawcza dokonuje się przez rozmowy i spotkania z ciekawymi ludźmi, dobrą lekturę, film, wydarzenia historyczne przez ukazywanie najwyższych wartości, przez spotkanie z Bogiem”²⁷.

²⁵ Zob. M. Dziewiecki, *Osoba i wychowanie...*, dz. cyt., s. 25-26.

²⁶ Zob. A. Solak, *Proces samowychowania w środowisku rodzinnym i szkolnym*, „Paedagogia Christiana” 2(14), 2004, s. 199.

²⁷ Tamże.

Na istotne elementy uczące samowychowania w środowisku szkolnym zwraca uwagę Irena Jundziłł. Podaje ona takie działania młodzieży, które realizowane w przestrzeni szkoły uczą i podprowadzają do samowychowania. Młodzież szkolna winna zatem:

- angażować się w życie klasy, szkoły i środowiska; takie społeczne zaangażowanie jest jednym z podstawowych zadań wychowawczych, które pozwala na to, aby wzrastała refleksja wychowanka na temat otaczającej go rzeczywistości. Takie zaangażowanie przekłada się na zdobywanie wiedzy dotyczącej problematyki szkoły. Warto tu wskazać, aby uczeń znał swych nauczycieli, dyrekcję, regulaminy, zarządzenia. Wiedza ta daje nie tylko możliwość aktywnego współuczestniczenia, ale i angażowania wychowanka w rozwiązywanie zaistniałych problemów, kłopotów oraz zachęcania do pracy przy planach inwestycyjnych;
- tworzyć i realizować programy wychowania wartościowego i szczęśliwego człowieka; takie programy winny być współtworzone przez młodzież szkolną wraz z nauczycielami. W te programy należy wpleść plany i dążenia uczniów, czyli powinny one zawierać rysy pracy samowychowawczej. Ich istotę powinny stanowić cele, które pomagają osiągnąć wyższy stopień moralny²⁸. Dla pomyślności tych działań ważne jest, aby stworzyć korzystną dla wszystkich atmosferę. Jan Paweł II tak postrzegał ten problem:

(...) potrzeba szczególnej wrażliwości ze strony wszystkich, którzy pracują w szkole, ażeby stworzyć w niej klimat przyjaznego i otwartego dialogu. We wszystkich szkołach niech panuje duch koleżeństwa i wzajemnego szacunku, co było i jest charakterystyczne dla szkoły polskiej. Szkoła winna stać się kuźnią cnót społecznych tak bardzo potrzebnych naszemu narodowi. Trzeba, aby ten klimat przyczynił się do tego, by dzieci i młodzież mogły otwarcie przyznawać się do swoich przekonań religijnych i zgodnie z nimi postępować²⁹.

Jak podaje Stefan Pacek kluczem do sukcesu wychowawczego jest przede wszystkim aktywne współdziałanie wychowanka z wychowawcą. Chodzi tu przede wszystkim o to, aby owa aktywna współpraca była osadzona na samodzielnej pracy wychowanka nad samym sobą. Jeśli ta współpraca wychowawcza nie byłaby utrzymana w tej konwencji, wówczas nie można osiągnąć pożądaných efektów wychowawczych. Z powyższego wynika zatem, że na

²⁸ Zob. I. Jundziłł, *O samowychowaniu. Podręcznik dla młodzieży*, Warszawa 1975, s. 208-215.

²⁹ Jan Paweł II, *Pomagamy młodym budować fundament pod ich przyszłe życie. Homilia podczas mszy św., Łowicz 14 czerwca 1999*, w: *Pójdźcie za mną w trzecie tysiąclecie. Homilie i przemówienia. Siódma podróż apostołska Jana Pawła II do Polski 5-17 czerwca 1999 r.*, Kraków 1999, s. 179.

wychowanie powinny się składać dwa równorzędne, ściśle zespolone ze sobą ciągi działań, którymi są:

- działania wychowawcze planowe, systematyczne i trwałe, które są organizowane przez instytucje, takie jak m.in. szkoła;
- działania samowychowawcze³⁰.

Przechodząc do konkluzji tej części artykułu istotne będzie odniesienie się ponownie do myśli Solaka, który podaje, że obok środowiska rodzinnego „czynnikiem wychowawczym mającym wpływ na proces samowychowania młodzieży jest środowisko szkolne”³¹. Jest to (obok rodziny) najważniejsza i podstawowa instytucja wychowawcza, „która ma za zadanie nie tylko uczyć, ale również wychowywać i pomagać młodemu człowiekowi w podejmowanym przez niego wysiłku samowychowawczym. (...) rola szkoły, choć wydaje się drugoplanowa, pozostaje niezastąpiona”³².

W środowisku szkolnym na proces samowychowania mają wpływ dwie zasadnicze grupy:

- rówieśnicy;
- nauczyciele i wychowawcy³³.

Wpływ rówieśników jest działaniem wychowawczym niezamierzonym, spontanicznym. Młodzi ludzie, którzy ze sobą przebywają w przestrzeni szkoły (a także spędzają ze sobą pozaszkolny czas), stają się dla siebie nawzajem wzorami do naśladowania. Ze wspólnych zabaw, rozmów czerpią inspirację dla siebie. Uczą się nowych zachowań, poszerzają swoje umiejętności i kompetencje społeczne. W sposób naturalny przebiega zatem nauka samowychowania w środowisku rówieśniczym.

Natomiast grupie nauczycieli i wychowawców jako tej, która wpływa na proces samowychowania młodego człowieka zostanie poświęcona ostatnia, czwarta część niniejszego artykułu. Przybliżę w niej kwestię roli wychowawcy w procesie samowychowania.

4. Rola wychowawcy w procesie samowychowania

Za realizację celów wychowania w środowisku szkolnym odpowiedzialni są wychowawcy. To na nich spoczywa ciężar i trud realizacji zadania zmierzającego do wychowania młodego człowieka do samowychowania. W swej pracy zawodowej napotykać liczne problemy i trudności. W tej części artykułu zostanie

³⁰ Zob. S. Pacek, *Samowychowanie studentów. Warunki i efekty*, Warszawa 1977, s. 16.

³¹ A. Solak, *Proces samowychowania...*, dz. cyt., s. 195.

³² Tamże.

³³ Zob. tamże, s. 187.

przybliżona nie tylko rola, jaką nauczyciele pełnią w środowisku szkolnym, ale także będzie podjęta próba ukazania wartości ich pracy wychowawczej.

Jan Paweł II cenił pracę wychowawczą szkół. Podkreślał, że jest to wielkie i ważne zadanie. Nauczyciele stoją przed trudnym i poważnym wyzwaniem i muszą w sposób odpowiedzialny podjąć swe powołanie. Ojciec Święty podkreślał, że „potrzeba szczególnej wrażliwości ze strony wszystkich, którzy pracują w szkole, aby stworzyć w niej klimat przyjaznego i otwartego dialogu (...). Szkoła winna stać się kuźnią cnót społecznych”³⁴. Dla Jana Pawła II rola, jaką pełnią wychowawcy, jest kluczowa dla szeroko rozumianej przyszłości. O ważności tej roli pisał: „obok rodziny szczególnie doniosłe zadanie spełniają nauczyciele i wychowawcy. W dużej mierze od nich zależy, czy młodzi, wychowani do prawdziwej wolności, będą umieli zachować w sobie i szerzyć wokół siebie autentyczne ideały życia oraz kształtować w sobie postawę szacunku i służby wobec każdej osoby, w rodzinie i społeczeństwie”³⁵. Na czym zatem polega rola wychowawcy? Od czego zależy pełny sukces wychowawczy? Tu warto odnieść się do roli i znaczenia autorytetu nauczyciela.

Jan Paweł II apelował do nauczycieli i wychowawców:

(...) młodzi was potrzebują. Oni poszukują wzorców, które byłyby dla nich punktem odniesienia. Oczekują odpowiedzi na wiele zasadniczych pytań, jakie nurtują ich umysły i serca, a nade wszystko domagają się od was przykładu życia. Trzeba, abyście byli dla nich przyjaciółmi, wiernymi towarzyszami i sprzymierzeńcami w młodzieńczej walce. Pomagajcie im budować fundamenty pod ich przyszłe życie³⁶.

Ten przytoczony obszerny fragment nie wymaga żadnego dodatkowego komentarza. Jest to wypowiedź, w której zawiera się pełne zrozumienie potrzeb młodego człowieka, a także została zaakcentowana waga zawodu nauczyciela. To ponadczasowe przesłanie jest wskazówką dla osób pracujących z młodzieżą.

Wychowawca, nauczyciel powinien być dla swych wychowanków autorytetem. Powinien być przede wszystkim autorytetem moralnym, który odważnie daje świadectwo swym życiem. Głoszone normy i zasady postępowania moralnego powinny być przekazywane młodemu człowiekowi w postaci

³⁴ Zob. Jan Paweł II, *Wizyta Ojca Świętego w Polsce 5-17 czerwca 1999 r., Łowicz 14 czerwca 1999 r.* http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/lowicz_14061999.html (dostęp: 22.09.2017).

³⁵ Jan Paweł II, *Evangelium vitae*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków, s. 630.

³⁶ Jan Paweł II, *Wizyta Ojca Świętego w Polsce 5-17 czerwca 1999 r., Łowicz 14 czerwca 1999 r.* http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/lowicz_14061999.html (dostęp: 22.09.2017).

świadczenia jego życia. Wobec powyżej przytoczonych słów Jana Pawła II bycie autorytetem dla wychowanków jest odpowiedzią na ich potrzeby.

Jakie role i zadania są jeszcze spełniane przez wychowawcę w procesie wychowania do samowychowania? Jak przypomina Teresa Kukołowicz: wychowawcy powinni pomagać wychowankowi w organizowaniu pracy nad sobą, udoskonalaniu procesu uczenia się, a także przybliżaniu problemu sensu życia³⁷. Natomiast Dziewiecki zwraca uwagę na to, by wychowawcy potrafili zafascynować wychowanka pracą nad samym sobą i pomóc mu odkryć, że trud wychowania oraz trud samowychowania to jedyna droga do pełnej radości³⁸. Tym, co może zagwarantować sukces wychowawczy jest poznanie swego wychowanka. Wychowawca powinien zatem „poznać zdolności intelektualne wychowanków, zdobyć informacje dotyczące reprezentowanego przez nich stylu poznawczego (...), uzyskać odpowiednie wiadomości dotyczące poziomu ich aspiracji oraz motywacji do uczenia się oraz dokładnie poznać ich biografie i warunki życia”³⁹.

Z punktu widzenia prowadzonych rozważań warto przytoczyć namysł Stefana Packa dotyczący roli nauczyciela pełnionej w czasie wychowania do samowychowania. Autor ten podpowiada, co należy czynić, aby osiągnąć najcenniejszy wynik wychowania, jakim jest rozbudzenie w wychowanku zdolności samowychowawczych. Po pierwsze należy zastąpić kontrolę z zewnątrz tak zwanym sterowaniem informacyjnym, czyli należy odrzucić kontrolę i presję na rzecz:

- pomocy wychowankowi w przygotowaniu przez niego planu własnego życia;
- doradzania przy formułowaniu celów zarówno tych głównych, jak i szczegółowych, etapowych;
- udzielania porad;
- wyjaśniania;
- podawania wskazówek, które umożliwiają osiągnięcie postawionych celów⁴⁰.

Zebrane w tej części artykułu informacje są drogowskazami ułatwiającymi podejmowanie zadań przez wychowawców i nauczycieli. Pierwszym nasuwającym się wnioskiem z prowadzonych rozważań jest to, że rola wychowawcy jest znacząca. Jest to zawód odpowiedzialny pod wieloma względami. Zarówno pod względem przygotowania młodych pokoleń do pełnego uczestnictwa w społeczeństwie, jak i stawania się „bardziej człowiekiem”. Kolejną pojawiającą się refleksją jest to, że wychowawca winien stale od siebie wymagać. Można jeszcze raz wyakcentować następujący postulat: wychowawca powinien mieć

³⁷ Zob. T. Kukołowicz, *Wychowanie do samowychowania warunkiem...*, dz. cyt., s. 56.

³⁸ Zob. M. Dziewiecki, *Osoba i wychowanie...*, dz. cyt., s. 26.

³⁹ S. Pacek, *Samowychowanie studentów...*, dz. cyt., s. 17.

⁴⁰ Zob. tamże.

odwagę dążyć do bycia autorytetem. Do bycia tym, który wskazuje, jak wejść na drogę samowychowania.

Zakończenie

W zakończeniu konieczne jest, aby odnotować, jaka jest struktura aktywności samowychowawczej wychowanka. Cenną informację w tej sprawie przekazuje Jundziłł, która wskazuje, że taką strukturę tworzą następujące elementy:

- wybór wzoru, czyli konkretny cel;
- analiza sytuacji;
- poznawanie i ocena siebie, czyli tzw. autoocena. Ten element struktury aktywności samowychowawczej może poprzedzać wcześniejsze etapy prezentowanej struktury;
- podjęcie decyzji;
- kierowanie sobą w dążeniu do osiągnięcia wyznaczonego wcześniej celu;
- autokontrola, która nie musi zawsze występować jako ostatni element struktury aktywności samowychowawczej, może bowiem być także wcześniejszym etapem w samowychowaniu⁴¹.

Wszystkie te etapy winny mieć szanse realizować się w środowisku szkolnym. Poprzez prowadzenie działań wychowawczych należy stwarzać możliwość, aby wychowanek jak najpełniej i świadomie brał odpowiedzialność za swoje życie.

Podsumowując niniejszy tekst, można przytoczyć myśl Mariana Nowaka: „wychowanek ostatecznie winien przez wychowanie zrealizować swoje własne człowieczeństwo. Wychowawca winien mu w tym świadczyć swoją pomoc”⁴². Zatem samowychowanie nie jest celem samym w sobie, ale jest drogą do poznania siebie i doskonalenia siebie. W tej drodze dużą rolę odgrywa wychowawca autorytet.

Bibliografia

Dziewiecki M., *Osoba i wychowanie. Pedagogika personalistyczna w praktyce*, Rubikon, Kraków 2003.

Granat W., *Personalizm chrześcijański. Teologia ludzkiej osoby*, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 1985.

⁴¹ Zob. I. Jundziłł, *Samowychowanie...*, dz. cyt., s. 716.

⁴² M. Nowak, *Autonomia osoby a wychowanie religijne*, „Paedagogia Christiana” 1(13), 2004, s. 24.

Jan Paweł II, *Evangelium Vitae*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Dom Wydawniczy Rafaelo, Kraków 2014, s. 543-638.

Jan Paweł II, *Pomagamy młodym budować fundament pod ich przyszłe życie. Homilia podczas mszy św., Łowicz 14 czerwca 1999*, w: *Pójdźcie za mną w trzecie tysiąclecie. Homilie i przemówienia. Siódma podróż apostolska Jana Pawła II do Polski 5-17 czerwca 1999 r.*, Wydawnictwo św. Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, Kraków 1999, s. 174-183.

Jan Paweł II, *Szkoła uzupełnieniem wychowania w rodzinie. Do nauczycieli i wychowawców, León, 4 marca 1983*, w: *Rodzina w nauczaniu Jana Pawła II*, red. J. Żukowicz, WAM, Kraków 1990, s. 157-158.

Jundziłł I, *Samowychowanie*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykała, Fundacja Innowacja, Warszawa 1993, s. 716-717.

Jundziłł I, *O samowychowaniu. Podręcznik dla młodzieży*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1975.

Kiereś B., *Wychowania filozofia*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. Maryniarczyk, t. 9, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2008, s. 857-864.

Kiszczałak M.T., *Samokształcenie a rozwój zawodowy nauczyciela*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1990.

Kukołowicz T., *Wychowanie do samowychowania warunkiem osiągnięcia dojrzałej osobowości*, w: *Szkice o kształtowaniu osobowości*, red. J. Kostkiewicz, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 1997, s. 49-57.

Kupisiewicz C., Kupisiewicz M., *Słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Kuźma J., *Nauka o szkole. Studium monograficzne. Zarys koncepcji*, Impuls, Kraków 2011.

Maciejewski J., *Samokształcenie w procesie nauczania*, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 1998.

Mastalski J., *Zarys teorii wychowania*, Wydawnictwo Naukowe PAT w Krakowie, Kraków 2002.

Matulka Z., *Samokształcenie*, w: *Wprowadzenie do pedagogiki dorosłych*, red. T. Wujek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992, s. 205-212.

Nowak M., *Autonomia osoby a wychowanie religijne*, „Paedagogia Christiana” 1(13), 2004, s. 9-31.

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Żak, Warszawa 2007.

Ożóg T., *Samowychowanie*, w: *Encyklopedia katolicka*, red. E. Gigilewicz, t. 17, TN KUL, Lublin 2012, s. 993-995.

Pacek S., *Samowychowanie studentów. Warunki i efekty*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1977.

Pedagogika. Leksykon PWN, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.

Solak A., *Proces samowychowania w środowisku rodzinnym i szkolnym*, „Paedagogia Christiana” 2(14), 2004, s. 187-202.

Śliwerski B., *Współczesne teorie i nurty wychowania*, Impuls, Kraków 2001.

Źródła internetowe

Jan Paweł II, *Przemówienie do katechetów, nauczycieli i uczniów, Włocławek 6 czerwca 1991*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/27wloclawek_06061991.html (dostęp: 22.09.2017).

Jan Paweł II, *Wizyta Ojca Świętego w Polsce 5-17 czerwca 1999 r., Łowicz 14 czerwca 1999 r.*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/lowicz_14_061999.html (dostęp: 22.09.2017).